

LIBRIS | We know
colectia aradia s books

Editura NEUMA
Strada Carpați nr. 28
Dej, județul Cluj

Editor: Andrea H. Hedeș
Copertă și DTP: Gelu Iordache

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PETRE, MIHAI

Recitiri și rescrieri : critică / Mihai Petre. -

Dej : Neuma, 2025
ISBN 978-630-6592-85-2
82.09

Mihai Petre

Recitiri
și rescrieri

CRITICĂ

Editura
NEUMA
2025

Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, vol II, București, Editura Minerva, 1972;

Aurel Sasu, *Liviu Rebreanu: sărbătoarea operei*, București, Editura Albatros, 1978;

Al. Săndulescu, *Duiliu Zamfirescu*, Editura Tinerețului, București, 1969;

****Introducere în opera lui Liviu Rebreanu*, București, Editura Minerva, 1976;

Ion Simuț, *Liviu Rebreanu*, monografie, antologie comentată, receptare critică, Brașov, Editura Aula, f.a.;

Vladimir Streinu, *Gib I. Mihăescu: Donna Alba*, în *Pagini de critică literară. Marginalia. Eseuri*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1938;

Tzvetan Todorov, *Categoriile narațiunii literare*, în *Antologie...*, p. 539 ș.u.;

Mircea Tomuș, *Opera lui I.L. Caragiale*, București, Editura Minerva, colecția Universitas, 1977;

Tudor Vianu, *Despre stil și artă literară*, cuvînt omagial de acad. Al Philippide, ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur, București, Editura Tineretului, 1965,

*** *Arta prozatorilor români*, ediție îngrijită de Geo Șerban, vol. II, București, Editura Pentru Literatură, 1966;

Maria Vodă-Căpușan, *Caragiale?*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, colecția Discobolul, 2002;

Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, București, Editura Albatros, colecția Dicționarele Albatros, 1979;

Mircea Zăciu, *Derivă și corectare*, în *Bivruac*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.

Cuprins

În loc de prefață	5
Grigore Ureche	7
Diacronia unei expresii	9
I.L. Caragiale	21
Funcții și relații de comunicare	22
Tabuurile universului caragialian	41
Liviu Rebreanu	58
Ion, un personaj prins între a fi și a avea	60
Cîteva observații asupra simbolurilor literare	97
Gib I. Mihăescu	150
Idei despre arta literară	151
Rusoaica, un erou și un roman-destin	178
Bibliografie	211

precum *Banchetul*, *Mișcarea literară*, *Ramuri* și *Viața românească*. Pentru completarea imaginii unui scriitor, am mai adăugat câte un capitol, fără ca rescrierea să afecteze fondul inițial al ideilor, nuanțate ori clarificate doar, grație și altor lecturi personale mai noi și mai interesante. Sperăm ca selectarea textelor să răspundă nevoilor unui cititor interesat de fenomenul literar particularizat printr-un scriitor aparținând epocii vechi, clasice ori moderne a literaturii române. De la fiecare am reținut un aspect mai puțin ori deloc cercetat, precum diacronia unei expresii: zic să fie zis (Grigore Ureche), relația de comunicare și tabuurile familiale (I. L. Caragiale), Ion, personajul prins în dinamica celor două verbe: a fi - a avea și simbolurile orizontului romanesc (Liviu Rebreanu), sursa de inspirație, subiectul operei și relația autor – personaj, precum și Rusoaica – un personaj și un roman-destin (Gib I. Mihăescu). Fără pretenția de a deține ultimul adevăr, informațiile și ideile lansate de noi exprimă doar un punct de vedere, pe care ni-l asumăm. În forma prezentată, pot fi folosite ca punct de plecare pentru alte cercetări fie pentru dezvoltare, fie pentru o corectare/ completare punctuală. Mai mult însă, sperăm ca textele propuse să se constituie în sincere invitații la (re)descoperirea scriitorilor amintiți a căror operă se reduce, din păcate și în mediul liceal!, doar la un simplu nume ori, cel mult, la un fragment de text.

Grigore Ureche

Grigore Ureche (1590 – 1647) este primul cronicar moldovean care-și depășește condiția de mare boier. În timpul îndeplinirii funcțiilor publice, de la spătar la mare vornic al Țării de Jos, a găsit timpul necesar realizării *Letopisețului Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă*. În *letopiseț*, Ureche vornicul realizează o adevărată panoramă a Moldovei feudale, văzută din perspectiva marelui boier, cu o educație moral-ortodoxă și cu sentimentul că aparține unei țări și unui neam cândva eroic. Pe lângă subînțeleasa notă patriotică, *letopisețul* său își îmbogățește conținutul cu primele considerații privind originea latină a limbii române și unitatea poporului, dincolo de ținuturile istorice: *...cele ce zicem latină, pâine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zicu, galena... [și]... rumânii, câți să află lăcuitori în Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm se trag...* În timp, aceste cuvinte au căpătat greutatea unor efigii încrustate în moneda adevărului. Mai mult, prezentarea domniilor

În succesiunea lor cronologică urmărește un dublu scop, informativ: *ca să nu să înece... anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat* și formativ: *să rămâie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură...* Corectînd sau completînd informația istorică de până la el, Grigore Ureche oferă date despre boieri și domnitori, cu evenimentele ce le-au marcat destinul și domniile, aducînd în prezentul cititorului un trecut plin de tumultul vieții medieval-moldovenești. Letopisețul său aduce plusul valoric necesar trecerii de la literatura religioasă și de comandă domnească a secolului anterior la creația literară independentă și liber asumată. Împrejurări nefaste au făcut ca originalul cronicii să se piardă și să ne parvină în copii datorate unor interpolatori. Grație interesului și calității unor istorici și filologi, în textul cronicii sale au fost separate acele intervenții ce denaturau informația istorică valorificată de cronicar.

Așa cum se prezintă spre lectură, *Letopisețul Țării Moldovei...* depășește nivelul unor cronici locale ori letopisețe străine anterioare, prin deschiderea spre arta literară. Există în cronica sa nu rudimente, ci exemple convingătoare de artă descriptivă, narativă și a portretului fizic și de caracter. Stilul său evoluează, de la prezentarea subiectivă a realizărilor domnitorilor patrioți la cea obiectivă a prezentării altora, prin nonimplicare. Tendința spre obiectivarea discursului epic poate fi urmărită și la nivel

stilistic, tradusă fiind prin selectarea unor verbe¹. Operat de cronicar, controlul acestei clase morfologice poate fi interpretat și ca un semn al atenuării subiectivității inerente, cu motivație temperamentală și culturală. Este ceea ce încercăm să evidențiem în paginile următoare.

Diacronia unei expresii

Întotdeauna informația creditată ca adevărată stă sub semnul verbului a *scrie/la nu scrie*, cu rare variante sinonimice, în formă negativă: *nu arată, nu spune și nu însemnează: scrie la letopisețul cel leșes cu..., scrie letopisețul cesta moldovenescu..., letopisețul cel moldovenescu... nimica nu scrie..., cronicariul cel leșescu nimica nu scrie... ori... nimica nu arată, iară letopisețul cel leșescu nu spune..., sau nimica nu însemnează...* Prin aceste verbe, raportarea la timpul istoric al evenimentelor este indubitabilă: dacă așa scrie, înseamnă că așa s-au petrecut lucrurile! Este convins că cititorul va înțelege ușor *că nu scriu toți într-un chip*, iar micile diferențe de notare (mai pe larg într-un letopiseț sau mai pre scurtu în altul) sînt anulate printr-o lapidară concluzie: *ci oricum au fost, tot să tocmescu, că au fost izbînda lu Ștefan vodă. Minunat lucru!*

¹ Valoarea verbului a fost subliniată și de Eugen Negrici, *Narațiunea în opera lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, Editura Minerva, seria Universitas, 1972, p.13: „Avînd de reprodus fapte urmate de fapte, modificări nesfîrșite și rapide de domnii... cronică dă un net cîștig de frecvență verbului în raport cu calificarea”.

Preponderent folosit, *a scrie* exprimă siguranța cronicarului care doar *comunică* adevărurile restabile, dar prin acesta, el acoperă doar o dimensiune a limbajului – tranzitivitatea². Verbului tutelar, *a scrie*, i se adaugă alte verbe simple ori aflate în componența unor locuțiuni și expresii. Din paleta modurilor și timpurilor verbale, Grigore Ureche selectează gerunziul: *apucându, văzându, înțelegându, prinzându, petrecându* etc., prin care motivează causalitatea unor acțiuni³ și indicativul, cu perfectul compus: *au părăsit, au lăsat, au tăiat, au plătit, s-au vorovit, s-au întorsu, fost-au* ș.a., folosit atunci când acțiunile trecute și încheiate sînt asumate de cronicar, plecînd de la unul sau de la ambele letopisețe. Mai rar apelează la perfectul simplu: *fu, făcu, nu vru, pierdu* etc., cunoscut ca „al doilea timp al narativității obiective, descriptive, neutre, epice”... și la imperfect: *zăcea, făcîia, snopiia, junghiia* ș.a., „timp al perspectivelor, deschise deopotrivă spre trecut... [și]... prelungind în nedeterminat durata acțiunilor verbale⁴. Dincolo de acest joc al verbelor

²Tudor Vianu, *Dubla intenție a limbajului și problema stilului*, în *Despre stil și artă literară*, cuvînt omagial de acad. Al Philippide, ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur, București, Editura Tineretului, 1965, p. 11-23.

³„Aceste gerunzii contractive sînt indispensabile expunerii lui Ureche. Ele semnalează de regulă declanșarea unei noi acțiuni (și narațiunea istorică este o inseriere de acțiuni!), ori continuarea ei pe alt povîrniș”, cf. Eugen Negrici, *op. cit.*, p.141.

⁴Pentru valorile celor două timpuri, v. Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom, seria Litere/Collegium, 1999, p. 209 - 210.

capabile să-i redea perspectiva obiectivă, asumată de la începutul cronicii, există alte mijloace verbale în măsură să-i personalizeze detașarea de evenimentele prezentate. Un exemplu îl constituie utilizarea verbului *a zice*⁵, în cîteva situații, suficiente pentru a-i urmări diacronia pînă la expresia *zic să fie zis...* Mai întîi, verbul apare în letopiseț ca sinonim al lui *a scrie*, egalîndu-l ca încărcătură veridică și prin subiectul marcat: *scrie la letopiseț de zice că..., scrie și cronicariul lor, de zice că...* De observat combinarea celor două verbe, sugerînd parcă imaturitatea semantică a lui *a zice*, fiind folosit sub aureola tutorială a lui *a scrie*. El se eliberează, primind subiect propriu, în

⁵În documentatul studiu monografic, Dumitru Velciu acordă cîteva pagini acestui verb, fără a-l urmări în evoluția lui combinatorie, pînă la constituirea diacronică a expresiei. Verbul *zic* este văzut ca producînd un evantai mai larg de valori, de la acreditare, într-o seamă de cazuri unde nu spune nimic mai mult decît semnalarea unor știri, date, situații de natură strict informațională, care nu au însă deplina certitudine a documentelor. Însă așa *zic* că... acest Iancu.. *zic* cum că...; sau, pur și simplu, transcrierea unei realități: Ștefan vodă ce-i *zic* cel Bun. Ivan Potcoavă ce-i *zic* Crețul..., unii i-au *zis* Crețul..., *zic* cum că au fostu umblîndu vara cu sanie de os... Alteori expresia (nu expresia, ci verbul, n.n.!) se folosește pentru a da consistență unui fapt greu de crezut, ce nu se poate controla, dar pe care cronicarul, din rațiuni personale, ține neapărat să-l acrediteze: *zic* să să fie arătat lui Ștefan vodă sfîntul mucenicu Procopie..., *zic* unii să să fie arătat la acest războiu sfîntul mucenicu Dimitrie. Treptat, însă formula capătă finalitate specială, mînuită spre a răspunde unor interese urmărite de autor. Iată unele cazuri în care slujește patriotismul cronicarului și mîndria lui de moldovean: Ștefan trimite daruri regelui Poloniei nu cum *zic* unii că au fost supus leșilor..., sau pentru a pune sub semnul îndoielii o pată ce plana asupra patriotismului moldovenilor: *scrie* la un letopiseț moldovenescu de *zice* căn pre acesta Ștefan vodă l-au otrăvit doamna sa..., cf. Grigore Ureche, București, Editura Minerva, seria Universitas, 1977, p. 164 – 368.

propoziții de felul: *craiuul Albrihtu zicea că...*, *Mateiașu, craiuul ungurescu... zicea că*. În ambele grupaje, exprimarea urmează pagina textelor coroborate, asigurând cronicarului o evidentă independență și neutralitate în relatare. Următorul nivel îl reprezintă folosirea verbului în formulări cu subiect exprimat, dar cu trimitere clară spre impersonal, *zic: zic unii...*, *zic că au fost la liturghie...*, *zic că au fostu scoțînd ochii...* Acest Ion vodă unii *zic că au fost ficior de armean, alții zic că au fost ficior unui Ștefan vodă*. Subînțelegerea unei apropieri de diateza reflexiv-pasivă este evidentă, tocmai prin prezența pronumelui subiect, *unii/alții*. *Zic unii* se poate foarte ușor citi: *se zice de către unii*. Dar *unii*, ca autori ai informației, nu înseamnă Ureche, cronicarul care se dezice de o informație greu de controlat și deci, incertă. Conștiința responsabilității actului scris, constant afirmată și motivată în cronicile lui Costin și Neculce, este la Ureche în faza de început. Ea se manifestă atît în controlul surselor documentare, cît și în încercarea de a-și păstra neutralitatea, sau *sensul obiectivității*⁶ mai ales cînd vede/simte că pierde controlul informației, sub aspectul veridicității ei. El are intuiția unei asemenea atitudini față de un potențial cititor, apelînd la formulări

⁶Cf. G.Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația Europeană Drăgan, Milano, Editura Nagard, 1980, p. 20.

impersonale de felul celei discutate, punct de plecare spre expresia finală *zic să fie zis...*

O etapă intermediar – diacronică este: *zic să să fie arătat... sfîntul mucenicu Procopie...*, *zic unii să să fie arătat... sîntul mucenicu Dimitrie...*, cu verbul *a zice* atașat unui alt verb, *a se arăta...*, alcătuiind o expresie al cărei conținut hagiografic îi asigură, în epocă, suficientă credibilitate omului Ureche, fiind *de a și crederea acest cuvînt*, dar de adevărul căreia se delimitează cronicarul. În alte situații, încărcătura reflexiv-pasivă se valorifică extrinsec în cronică, căci, prin educația și practica vieții creștin-ortodoxă, ca om crede în semnele trimise de Dumnezeu, dar ca autor rămîne fidel ideii de obiectivitate. Consemnarea semnelor, fidelă și uneori în detaliu⁷, aparține omului Ureche, cronicar subiectiv în capitolele de *învățătură și certare...*, dar obiectiv în prezentarea cronologică a evenimentelor.

Ultima treaptă a expresiei *zic să (le) fie zis*⁸ reprezintă gradul 0 al nonimplicării lui Ureche, punctul

⁷Vezi și acele *semne rele...* care... *s-au arătat* oastei craiului Albert, la debutul campaniei în Moldova lui Ștefan (1497), de la simple accidente (înecare a unui cal și risipirea boilor de la carele de transport) la întîmplări memorabile prin valoarea lor simbolică (un țaran nebun prezice sfîrșitul prost al campaniei, strigîndu în gura mare: „Duceți-vă spre perirea voastră, că nu veți mai veni..., pre un șleahlici l-au dătunatu suptu cortu... și, foarte grav, un preot al lor, slujind liturghie, au scăpatu cuminicătura lor jos...»).

⁸O variantă, perfect sinonimică, este *zic să-l fie aflat (în viclenie)...* Ștefăniță vodă *au tăiat pre Arburie hatmanul...* și apoi... *într-aceiași an...* pre ficiorii lui Arburie, *pre Toader și pre Nichita...* Pedepsa capitală e motivată de bănuiala *de viclenie...* De trădarea reală ori falsă a cunoscutei familii boierești, cronicarul se delimitează din același motiv: imposibilitatea de a ști adevărul: *iară lucrul adevărat nu să știe...* și, deci, el nu și-l asumă!

de maximă obiectivitate pe care l-a atins. În naratologia modernă, am putea vorbi de perspectiva narativă externă, cu autorul complet detașat, simplu narator care doar expune evenimentele trăite de personajele ce știu mai mult decât el. Cronicarul se va plasa în mod voit în afara scenelor prezentate, refuzând „orice incursiune în subiectivitatea personajelor pentru a nu relata decât faptele și gesturile lor văzute din afară, fără niciun efort de explicare”⁹. Gramatical, expresia folosește același verb, *a zice*, la două moduri și timpuri diferite: indicativ, prezent – cu cele două valori, ca *timp narativ*, cu anularea distanței dintre timpul narat și al narării, din moment ce „scriitorul aduce timpul narațiunii în timpul cititorului” și ca *timp istoric*, ce permite actualizarea faptelor, prin aducerea lor „din trecutul evenimentelor în prezentul elaborării enunțului”¹⁰. La conjunctiv, același verb exprimă acțiuni potențiale ca realizare, dar a căror desfășurare este pusă sub semnul incertitudinii. Stilistic, timpul perfect al acestui mod trimite la manifestări ireale, iar folosirea lui corespunde perfect stării de ezitare a cronicarului. Semantic și în totalitatea ei, expresia redă atitudinea de refuz al asumării unei informații care i-ar fi alterat obiectivitatea, rezistînd tentației de su-

⁹ Gérard Genette, *Introducere în arhitect. Ficțiune și dicțiune*, traducere de Ion Pop, București, Editura Univers, 1994, p. 144.

¹⁰ Dumitru Irimia, *op. cit.* p. 207 – 209.

biectivare a relatării unei întâmplări, fie ea și deosebită.

Lectura letopisețului arată că expresia este folosită atunci când faptele exced o așa-zisă normalitate a epocii feudale în care se consumă *lucruri spurcate, răotăți și belituri*, incluzînd și pedeapsa supremă: *le-au tăiat capetele boierilor trădători, boieri care l-au viclenitu pe domnitor, trădîndu-l sau, mai mult, l-au omorît în cetatea Sucevii*¹¹.

Prima utilizare a expresiei este legată de domnia lui Alexandru Lăpușneanu. Cea dintîi din cele două (1552 – 1561; 1564 -1568) este prevestită de *omor mare și iarnă grea*, semne de rău augur, dar fără importanță pentru domnitorul preocupat de familie și de *așezarea țării*. A doua începe cu discuția domnitor – boieri, trimișii lui Ștefan Tomșa cu un mesaj clar: *să-i spuie că țara nu-l va, nici-l iubescu*. Răspunsul, imposibil de controlat de cronicar, este pus sub semnul expresiei *zic să le fie zis Alixandru vodă*, urmînd citarea exactă a cuvintelor redade în text: *„De nu mă vor, eu îi voiu pre ei și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dînșii și tot voiu merge, ori cu voie, ori fără voie”*. O lectură superficială ar conduce la concluzia că păstrarea ghilimelelor este un gest

¹¹ Vezi relatarea morții lui Ștefan vodă Lăcustă care *odihniia la așternutul lui...*, fiind surprins de cîțiva boieri care *au năvălit asupra-i și multe rane făcîndu-i, l-au omorît și l-au scos afară...* sau pe cea a lui Ștefan vodă, fiul lui Petru Rareș (1551 – 1552)... boierii, *la Țușora, ... noaptea... au tăiatu așile corului asupra lui Șefan vodă și cu multe rane pătrunzîndu-l, au muritu*.

minor, legat de exactitatea reproducerii scenei; în fond, este un alt argument în favoarea aceleiași depersonalizări a cronicarului, care-și rezervă doar dreptul de a cita. Procedul îi permite lui Ureche să transmită o informație atașată autorului ei, informație pe care nu o poate verifica¹². Comentarea

¹² Introdus de același neutru *au fost zicîndu...* răspunsul lui *Albert craiul leșescu* dat celor ce se împotriveau expediției în Moldova lui Ștefan, *sfetnicii lui crai...*, *ales episcopii...* este, pentru prima dată, reproduș exact prin folosirea ghilimelelor: „*Voao vâ iese lucrul biserica să păziți, iară nu de războaie să grijiți, că gîndul mieu voi nu-l știți, numai eu singur*”. După același model gerunzial și cu ghilimele, se introduce și citatul: *un fâran... au fost strigîndu...*: „*Duceți-vă spre perirea voastră, că nu veți mai veni*”. La fel *au fost zicîndu* și *Pătru vodă*: „*Acestea sîntu lacrămile sâracilor*”. Aceeași tehnică, a reproducerii exacte, acum fără introducere verbală, e folosită și la redarea dialogului dintre *Petru Rareș* și *boierii* care-l trădaseră în prima domnie. Revenit la tron, domnitorul *i-au iertat pre toți... și le-au grăit lor*: „*Fiți în pace și iertați de greșalile voastre, cite mii-ați făcut oarecînd*”. *Iară ei cu toți strigară*: „*În mulți ani să domnești, cu pace*”, și *iarăși ziseră*: „*Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintăi*”. O vom mai întîlni la începutul și la sfîrșitul scurtei domnii a lui *Potcoavă Creșul*. Cerut să-i fie predat de *mai marile tîrgului*, acesta îl apără, zicînd că: „*Eu nu-l voiu prinde, nici țî-l apăr, ci de-ți trebuiește, tu țî-l prinde*”. Alungat de la tron, *Potcoavă Creșul* carile își pusesese nume de domnie *Ion vodă* speră în ajutorul craiului, fără să știe că își va pierde capul. Discuția dintre *voevoda Braslavschi* și *Șahul* este reprodușă integral de cronicar: „*Voi ați făcut un lucru mare împotriva lui crai și a țării, să stricați pacea cu turcul. Pentru aceia să aduceți pre Creșul și să mergeți cu dînsul la hatmanul. El vâ va trimite la craiul și voi vâ veți curățî de acea vină. Și Creșul încă va hălădui, vâzîndu-l craiul așa de folos*”. Un alt exemplu ni-l oferă *Aron vodă* care-i cheamă pe *boieri* la ordine, întrebîndu-i: „*Crezu, eu am slobozii oastea, să să ducă cineși pre la casile lor. Dară cine-i opreaște?*”. Reproducerea discuției dintre omul de încredere al lui *Aron vodă*, *Oprea armașul* și tatăl cronicarului, implicat în arestarea dușmanilor lui *vodă*, aparține aceleiași serii de exemple: *Ureche logofătul...* *au dat răspunsul Oprei*, zicînd: „*Acesta lucru cu bucurie priimescu și sîntu gata să slujăscu. Ci numai să fie cu taină, ca să nu știe nimenea. Bine că ai venit: pînă vom oblici pre toți, pre cîți scrie catastifal, să-i prindem, carii unde vor fi, să nu cumva smintim, să oblicească, să fugă*”. De observat că reproducerea exactă a convorbirilor, publice ori secrete, crește cantitativ spre sfîrșitul cronicii. Din păcate, ele nu se constituie în probe ale stilului participativ, fiind – mai degrabă – realități ale textelor pe care Ureche le reproduce.

riul său, plasat la sfîrșitul acțiunii sadice a domnitorului care *au tăiat 47 de boieri...*, *fără altă curte*, este redus la dimensiunea unei fraze: *și așa după atîta nedumnezeire, îi păriia că ș-au răscumpărat inima*. Odată plasată sub semnul *nedumnezeirii*, crima diabolic urmărită și înfăptuită de *Lăpușneanu* îl scutește de alte interpretări, în mare parte subiective¹³, datorate concepției de clasă, empatiei, atitudinii de revoltă față de acțiunea domnitorului etc.

A doua folosire a expresiei este legată de domnia lui *Ion vodă*, *ce-i zic Armeanul*. Originea neclară a acestuia este redată prin dubla folosire a aceluiași verb, cu două subiecte diferite, dar la fel de impersonale, *unii și alții: unii zic că au fost ficior de armean, alții zic că au fost ficior unui Ștefan vodă*. Delimitarea cronicarului de cele două afirmații privind descendența lui *Ion vodă* se bazează pe aceeași conotație reflexiv-pasivă: *unii zic...*, *alții zic*, adică *se zice de către cineva*, mai ales că ultima

¹³ Greu de evitat, subiectivitatea este prezentă și la Ureche, din cel puțin două motive: 1) formarea în apropierea modelelor istoricilor polonezi, Kromer, Gwagnin și Bielski și 2) atitudinea patriotică tradusă prin *dragostea și admirația pentru trecutul glorios al țării...* [care]... *nu-i îngăduie cronicarului să accepte, din izvoarele sale, nici un fel de date, știri sau aprecieri prin care erau atinse, într-un fel sau altul, prestigiul domnilor moldoveni, demnitatea țării și a poporului Moldovei...*, cf. Dumitru Velciu, *op. cit.*, p. 314. O subiectivitate puternic marcată de elementele ficționale întîlnim la C. Negruzzi, romanticul pașoptist, autorul nuvelei *Alexandru Lăpușneanu*: *Nenorocitul domn... lășă o pată de sînge în istoria Moldaviei...*, cf. C. Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, ediție îngrijită de Liviu Leonte, prefată și tabel cronologic de Elvira Sorohan, București, Editura Minerva, colecția BPT, 1982, p. 114.

trimitere se face spre un ipotetic Ștefan vodă, unul oarecare și greu de identificat istoric și social, din moment ce pentru urmașul la tron nu se mai respecta cutuma veacurilor, respectiv de a fi *sămînță de domnu*. Ca dispunere textuală, reținem simetria plasării expresiei, fapt care, printre altele, contribuie la evitarea monotoniei relatării. La Lăpușneanu, expresia este plasată la începutul celei de-a doua domnii, contribuind la fixarea unor trăsături ale unui domn hotărît și bun cunoscător al boierilor. La Ion vodă, o întâlnim la sfârșitul domniei, faptele lui *belituri și morți groaznice fără dumnezeire ce făcîia*¹⁴ condamându-l la o moarte necunoscută lumii moldave: *l-au legat de coadile a doao cămile și l-au slobozit prin tabără di l-au fărămat*. Și aici, Ureche se delimitează de relatarea textuală a morții domnitorului. Chiar inedit și memorabil prin cruzime, sfârșitul acestuia putea fi asumat de cronicarul obișnuit cu acele *morți groaznice...*, destul de frecvente la nivelul clasei sale. Dar, ceea ce nu-și asumă este comunicarea verbală a personajului. Plasarea ei sub semnul

¹⁴ ... Dintre *morți groaznice ce făcîia...* și... *feliuri de munci noao*, Ureche le consemnează doar pe cele care depășesc limitele cutumei și mentalului feudal, fiind *fără dumnezeire*: *Băgat-au în foc de viu pre vlădica Gheorghie, de au arsu, dîndu-i vină de sodomie...* Și *îngropă de viu pre Veveriță și pre popa Cozma și pre Molodețu călugărul...* De lege își rîdiia, că în postul cel mare s-au însurat și alte călcături de lege multe făcîia...

probabilității, dată fiind imposibilitatea unui control al exprimării, se face apelînd la aceeași expresie care neutralizează implicarea cronicarului: *zic să fie zis Ion vodă*. Marca unei delimitări obiective o constituie reproducerea exactă a spuselor domnitorului, folosind ghilimelele: „*Caută că eu multe feliuri de morți groaznice am făcut, iară această moarte n-am știut să o fiu făcut*”. Și aici, semnul de punctuație este investit cu valențe stilistice, redînd trecerea de la stilul indirect la cel direct, prin citare. Ambele personaje reacționează verbal, exprimîndu-și emoțiile momentului, moment pe care Ureche nu și-l asumă. Utilizarea expresiei însoțită de citarea informației exclude orice urmă de atitudine participativă, expresie a subiectivității sale. Deși ar fi putut-o face, faptele *fără dumnezeire* și cruzimea morții domnitorului rămîn fără comentarii. Și aici, conservarea obiectivității impune o exprimare laconică: *Așa au fost sfârșitu lui Ion vodă. Acest Ion vodă au domnit trei ani*.

În ambele scene, relatarea se face dintr-un exterior care, spațial și temporal, îi permite cronicarului o reală detașare. Ajuns s-o utilizeze, expresia îi lasă libertatea de a-și exprima poziția: el știe mult mai puțin decît personajele sale, respectiv Lăpușneanu și Ion Vodă. Drumul pînă la cristalizarea ei poate fi urmărit de-a lungul textului, de

la siguranța asociată verbului *a zice* la nesiguranța unor afirmații: *zic unii/ zic alții...* și pînă la expresia totalei detașări: *zic să (le) fie zis*.

I.L. Caragiale

Alături de Eminescu, poetul, Creangă, povestitorul și Slavici, nuvelistul, I. L. Caragiale a fost considerat dramaturgul perioadei clasice a literaturii române. Creator de tipuri general-umane, surprinse în diferite momente ale vieții, de la cele conflictual-familiale la cele politice, Caragiale a redat critic și obiectiv realitatea societății contemporane lui, o societate de tranziție de la arhaic la modern. În viziunea sa, nota definitorie a lumii în care a trăit s-a numit imoralitate. Socială, familială ori politică, această atitudine făcea parte din normalitatea vieții, *interesul* fiind urmărit personal sau în grup partinic. Sub semnul lui se formează partide politice și se organizează adunări cu discursuri electorale, se stabilesc relații fals-erotice ori de *amiciție* de lungă durată, se amenință, se aleargă, se plînge etc. și, mai ales, se vorbește mult, fără ca relația de comunicare să se realizeze și la nivelul mesajului. Cauzate diferit, blocajele reciproce - emițător < > receptor - alterează lanțul comunicării, devenind surse generatoare de comic de moravuri și de caracter.

Funcții și relații de comunicare

Insuficient abordate, problemele comunicării în dramaturgia lui Caragiale sunt interesante nu doar prin deschiderea spre teatrul modern¹, ci și prin particularități specifice comunicării literare. Așa cum a fost statuată de Roman Jakobson, teoria comunicării înscrie ca esențiale cele șase elemente: *transmițător, destinatar, context, mesaj, contact și cod*, cu funcțiile specifice, de la cea *emotivă* la cea *conativă*². În timp, acestei scheme a comunicării verbale i s-au observat limitele care o fac doar parțial operabilă în situația unor comunicări speciale, cum este cea literară. În acest caz, transmiterea unei informații/ a mesajului nu se mai realizează direct, între un transmițător/ emițător și un destinatar/ receptor, ci prin intermediul personajelor. În opera literară, producerea comunicării autor – cititor este transferată protagoniștilor acțiunilor, emițători și receptori ai mesajelor, având ca destinatar final cititorul. Particularitățile unei astfel de comunicări au fost relevate de Jaap Lintvelt care a introdus în discuție deosebiriile dintre *autorul concret* și cel *abstract*, instanțe narative corespunzătoare *cititorului concret* și celui *abstract*, precum și cele dintre *nara-*

¹ I. Constantinescu, *Caragiale și începuturile teatrului european modern*, București, Editura Minerva, 1974.

² Roman Jakobson, *Lingvistică și poetică*, în *Probleme de stilistică*, București, Editura Științifică, 1964, p. 88 ș.u.

tor/ actor și naratar/ actor, cu relațiile dintre aceste instanțe³. Am considerat interesant de urmărit în ce măsură comediile lui Caragiale ar putea oferi material de exemplificare a schemei propuse de Lintvelt, cu efect probator al modernității teatrului dramaturgului român. Dintre termenii folosiți și din mulțimea distincțiilor stabilite între instanțele narative, am reținut numai elementele posibil a fi identificate și funcționale în comedii. În calitatea sa de *autor concret*, Caragiale este creatorul operei dramatice oferite spre cunoaștere și evaluare unui *cititor sau spectator concret*. Fixat în epoca pe care o exprimă, Caragiale este același de-a lungul timpului, în timp ce cititorul său este mereu altul, realizându-se astfel receptări marcate de mentalități culturale diferite. Privit îndeaproape, *autorul concret* însumează două entități distincte și, în același timp, inseparabile fizic: omul social și omul artist. Ultimul este considerat a fi *autorul abstract* al cărui mod de gândire și de viziune asupra vieții poartă o evidentă marcă subiectivă, mai puțin sau deloc suprapusă celei a omului. Pasiunea pentru muzică este a lui Caragiale – omul cucerit de armoniile melodice, dar melomanul aparține planului real al

³ Cf. Jaap Lintvelt, *Instanțele textului narativ literar*, în *Introducere în teoria literaturii, antologie de texte pentru seminarul de anul I* (ediția a II-a), București, Editura Universității din București, 2002, p. 588 ș.u., în continuare *Antologie...*

existenței, fiind total diferit de scriitorul care s-a raportat critic la societatea contemporană lui. Potrivit opiniei lui Lintvelt, corespondentul *autorului abstract* este un *cititor* de aceeași natură. Cum piesa de teatru este scrisă, în principal, pentru a fi jucată, vom dubla *cititorul*, instanță narativă, cu una specifică genului dramatic, *spectatorul*. Fără o consistență fizică, *spectatorul abstract* este o proiecție volițională a lui Caragiale, văzut ca singurul capabil să-i decodeze mesajul celebrului enunț: *simț enorm și văz monstruos*. Relația dintre el, *autor abstract* și creatorul unei lumi cu mentalitatea ei circumscrisă unei epoci social-istorice date și *spectatorul concret*, mereu altul ca înscriere temporală, relevă un aspect interesant privind actualitatea operei sale. Aparent, această neconcordanță ar produce o ieșire din sfera interesului pentru cititorii zilelor noastre, puțin sau deloc interesați de mahala-gioaice, polițai, mitocani, politicieni imorali etc., figuri proeminente ale timpul său. În fond, operând cu personaje-tip, simboluri ale trăsăturilor general-umane, Caragiale a depășit realitatea epocii sale, venind până în contemporaneitatea noastră. Scandaluri de corupție și șantaj, *desvorțări* cu cântec și *înțoarceri cu politică*, *traduceri în amor*, candidaturi avizate *de la centru* unde opererază *noi și-ai noștri* și declarații/ opinii de felul: *omul să aibă garanția că nu se culcă sănătos și se trezește mort...*; *măsura nu este tar-*

divă dar este tîrzie...; în cursul zilei de mîine se va elabora mîine și poimîine o Ordonanță de Urgență...; *cu cât ești mai prost, mai imoral, mai lingușitor, mai prostăldu, mai grobian, mai ticălos, mai curvă și obligatoriu corupt, ai șanse să devii politician de top...* sunt exemple care-i confirmă actualitatea. Altfel spus, *Caragiale e cu noi*⁴, pentru că nici noi nu suntem prea departe de el, fiind evident că cei aprox. o sută cincizeci de ani ne separă doar temporal, din păcate, prea puțin sau deloc ca mentalitate. Alte două instanțe funcționale și în textul dramatic sunt *naratorul* – cel care-și asumă *funcția narativă* sau de *reprezentare*, dublată sau nu de cea de *interpretare* – și *personajul* al cărui rol „esențial ... este de a participa ca <<dramatis persona>> la acțiunea romanescă... [și exprimând]... întotdeauna atitudinea sa subiectivă față de evenimentele narate... îndeplinește, deci, o funcție de interpretare”⁵. Am preferat să menținem termenii consacrați în clasică relație de comunicare: *emițător/ destinatar* și *receptor/ destinat*, considerând că folosirea instanțelor funcțional-narative (*narator* și *personaj*) ar crea confuzii, genul dramatic operând cu personaje, actori, roluri etc. În schimb, am păstrat funcțiile corespunzătoare și din dorința de a observa în ce măsură teoria lui Lintvelt este

⁴ V. cartea lui Ștefan Cazimir, *Caragiale e cu noi*, București, Editura Gamma, 1992.

⁵ Jaap Lintvelt, *Antologie...*, p. 601.

validată de comediile lui Caragiale, alegând ca suport scena I din fiecare piesă. Ușor de observat, relația de comunicare folosește drept canal de comunicare aerul (rareori hârtia ca suport al scrisorii ori al biletului), fiind realizată între un *emițător* și unul sau mai mulți *destinatari*. În derularea dialogului, schimbul de replici le va consolida un statut sau altul, mai mult sau mai puțin clar delimitate.

Un exemplu îl constituie scena din debutul acțiunii piesei *O noapte furtunoasă*, cu Jupân Dumitrache și Nae Ipingescu. Căpitanul în Garda civică, cu *onoare* și *ambiț de familist* relatează prietenului ipistat dubla întâmplare cu *bagabontul* de la „*Lunion*”. Relația de comunicare se instituie între cei doi, cu roluri și funcții aparent bine stabilite: emițătorul – *narator* (Jupân Dumitrache) îndeplinește funcția de *reprezentare*, iar receptorul – *personaj* (Nae Ipingescu) pe cea de *interpretare*. În relatarea întâmplării, puritatea *funcției narrative* este alterată de considerațiile lui Jupân Dumitrache legate de dublul comportament: al unor *papugii* care *se țin după nevestele negustorilor, să le spargă casele, domnule!* și al său, *negustor...*, statut social care-i cenzurează reacțiile imediate, deci *nu face... să mă pui în public cu un bagabont*. Explicațiile sale îi particularizează prezentarea și, prin acestea, se intră în sfera *funcției de interpretare*. În forma ei pură, aceasta îl caracterizează, în totalitate, pe receptorul Nae Ipin-

gescu. Dialogul permite schimbarea statutelor și, devenit *emițător*, ipistatul formulează ipoteze, pentru ca apoi, prin întrebări și prin tonul conciliant, să stimuleze apetitul verbal al locutorului, garanție a împlinirii *funcției narrative*. De multe ori, *funcția de interpretare* pe care și-o asumă este irizată de subtile note ironice, greu de sesizat de Jupân Dumitrache: ... – *Nu că mi-e frică de ceva, adică de nevastă-mea... să nu...* Ipingescu: – *Aida de! Coana Veta! Mie-mi spui?... n-o știi eu?* Jupân Dumitrache: – *Știi cum e Veta mea...* Ipingescu: – *Rușinoasă, mie-mi spui? Spunând puțin din câte știe, alegând o formă admirativ-interogativă (coana Veta!..., mie-mi spui?... n-o știi eu?),* Ipingescu insinuează derapajul spre imoralitate al consoartei prietenului său. Aparent, există o disproporție între cele două funcții, cea *narativă* ocupând mai mult spațiu. Cea *interpretativă* o egalează însă prin sugestiile implicit orientate spre comicul de caracter și de limbaj. Atât de afirmată, *onoare(a) de familist* este doar o expresie verbală care, deși lipsită de conținut, satisface orgoliul unui *negustor – chereștegiu și căpitan în Garda civică!* În numele ei și al *ambițului* propriu se va construi intriga amplificată până la dimensiunea unei furtuni de durată nocturnă.

Dar, în *Conu Leonida față cu reacțiunea*, există o reală disproporție între cele două funcții. Cea *narativă* cumulează și elemente ale celei *interpretative*,